SÍŤ K OCHRANĚ DEMOKRACIE

STEM

Česká demokracie očima veřejnosti

speciál o vybraných ukazatelích vnímání demokracie ve veřejném mínění, připravený ve spolupráci s analytickým ústavem STEM

ČERVENEC ——— PROSINEC 2022

Ve zkratce

Hodnotit kvalitu demokracie lze mnoha různými způsoby. Zpráva o stavu české demokracie dlouhodobě vyhodnocuje zdraví a stabilitu českých demokratických institucí. Experti a expertky napříč tématy pojmenovávají silné stránky naší demokracie a upozorňují, kde nám teče do bot. Jak se ale na celou věc dívá a demokracii zažívá „démos" – tedy lid, který je podle Ústavy zdrojem státní moci?

Cílem speciálu, který vznikl ve spolupráci s analytickým ústavem STEM, je doplnit tuto perspektivu. Jaké vysvědčení by lidé české demokracii vystavili? Jak hodnotí práci vlády, parlamentu nebo prezidenta? Jakou mají důvěru v ostatní ve svém okolí? A jak to vše může souviset s tím, jak se jim ekonomicky daří? Podíváme se i na jednu z nejpalčivějších otázek aktuálního dění, a sice jak lidé hodnotí přijímání uprchlíků z Ukrajiny. Odpověď na ni může být indikátorem toho, nakolik zůstává společnost sebevědomá, že dokáže pomáhat ohroženým, byť sama prochází obtížným obdobím. Zpráva přináší výsledky sociologického výzkumu s cílem doplnit ve veřejné diskuzi hlas expertů, zájmových skupin z privátní i občanské sféry a novinářů právě o hlas veřejnosti.

Experti ve zprávě dochází k tomu, že česká společnost se nachází ve fázi jedné z nejhlubších krizí důvěry v instituce i ostatní lidi ve společnosti od počátku existence České republiky. Zřejmě je to daň za tři roky plné zkoušek. Sebevědomí střední třídy je ale zatím stále na vysoké úrovni, trvá solidarita s ukrajinskými uprchlíky a společnost jako celek zůstává stabilní.

experti: **Mgr. Jaromír Mazák, Ph.D., ředitel výzkumu STEM;**
PhDr. Martin Buchtík, Ph.D., ředitel STEM

Pozitivní trendy ↗

- Stabilní podíl občanů a občanek (asi jedna pětina až jedna čtvrtina), kteří pozitivně hodnotí kvalitu demokracie v Česku bez ohledu na vnější šoky (COVID-19, válka na Ukrajině, ceny energií a celková vysoká inflace).
- Stabilní podpora přijímání uprchlíků z Ukrajiny (55 až 60 % české veřejnosti) indikuje sebevědomou střední třídu, připravenou pomáhat ohroženým i v době nejistot a snižování reálných mezd.

Negativní trendy ↘

- Výjimečně přísné hodnocení demokracie v roce 2022 (46 % hodnotí známkami 4 nebo 5), které je za poslední dobu srovnatelné jen s hodnocením covidového roku 2020.
- Dramatický pokles důvěry v ostatní lidi ve společnosti na rekordně nízké hodnoty. Může to znamenat dlouhodobý problém ochromení akceschopnosti české společnosti: pokud si lidé navzájem nevěří, je obtížnější někam společně směřovat.
- Propad důvěry v klíčové politické instituce – vládu, parlament a prezidenta. V roce 2022 měla důvěra jedny z nejnižších hodnot v historii srovnatelné jen s krizí konce devadesátých let a kulminací globální ekonomické krize u nás.

...

Hlavní zjištění

- ↗ Od počátku devadesátých let nejvyšší počet domácností, kterým se oproti předchozímu roku zhoršila finanční situace. Při trvání takového trendu hrozí oslabování střední třídy a rozšiřování potenciálních podporovatelů extrémních nebo populistických řešení.
- ↗ Pravděpodobná křehkost podpory přijímání ukrajinských uprchlíků. Podpora by i přes dosavadní setrvalost mohla být podlomena vleklou krizí, špatnými kroky vlády nebo populistickými útoky.

Skoro polovina lidí hodnotí kvalitu demokracie negativně a celková nálada upadá

Hodnocení kvality demokracie veřejností v sobě odráží i celkovou náladu doby a ekonomický vývoj. Poslouží tak jako indikátor toho, jaký mají lidé pocit z fungování věcí veřejných v širokém slova smyslu. Na Grafu 1 vidíme, že v posledních pěti letech je u nás trvale zhruba pětina až čtvrtina občanů, kteří kvalitu demokracie hodnotí pozitivně (známky 1 nebo 2). Tento podíl zůstává stejný nehledě na to, zda šlo o ekonomicky silné roky 2018 a 2019, složité roky s nemocí COVID 2020 a 2021 nebo uplynuvší rok ve znamení války na Ukrajině a dramatické inflace. Mění se ale zastoupení těch, kdo kvalitu demokracie hodnotí známkou 3 (jakési průměrné hodnocení), a těch, kdo ji hodnotí hůře (čtyřkou nebo pětkou). Na konci roku 2022 lidé hodnotili kvalitu demokracie obzvlášť přísně (46 % udělilo známku 4 nebo 5), srovnatelně snad jedině s prvním covidovým rokem.

Graf 1: Jaké vysvědčení byste dal(a) naší společnosti v následujících oblastech? Jednička je výborná známka, pětka nedostatečná, trojka dobrá. Oblast "KVALITA DEMOKRACIE".

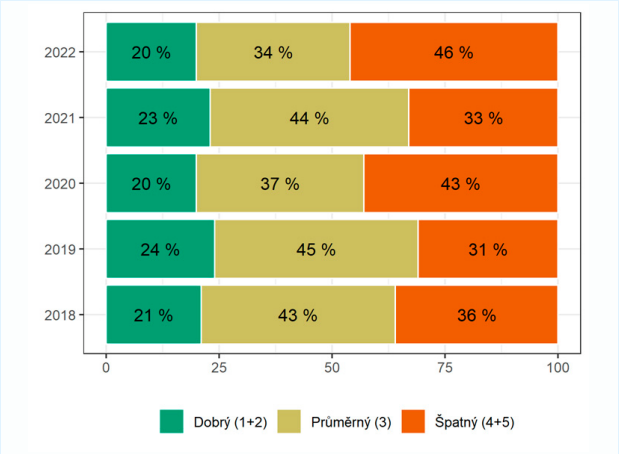

Poznámka: Dotazování probíhalo vždy ke konci roku v listopadu nebo prosinci, v roce 2021 v říjnu.

Pandemie odstartovala období skepse vůči politickým institucím a zatím se ji nedaří zvrátit

Podíváme-li se konkrétně na hodnocení činnosti vlády, parlamentu a prezidenta za rok 2022 v kontextu hodnocení předchozích let (Graf 2), jsou patrné dvě skutečnosti. Zaprvé, občané výkon klíčových politických institucí dlouhodobě hodnotí spíše jen jako průměrný (známka 3) nebo dokonce ještě horší (s výjimkou hodnocení práce prezidenta v některých letech). Zadruhé, poslední rok patřil v tomto hodnocení k těm historicky vůbec nejhorším od začátku 90. let. Nízké hodnocení všech tří klíčových politických institucí přitom trvá již od začátku pandemie COVID-19. Jako by pandemie odstartovala období skepse v politickou reprezentaci, která trvá nehledě na to, jestli je u vlády hnutí ANO a ČSSD (roky 2020 a 2021) nebo současná vládní koalice (rok 2022). Výmluvný je především pokles hodnocení prezidenta, který měl historicky tendenci těšit se zpravidla nejlepšímu hodnocení. V roce 2022 ale bylo jeho hodnocení historicky nejhorší, zřejmě v důsledku neaktivity a války na Ukrajině.

Graf 2: Průměrné hodnocení výkonu vybraných politických institucí na škále jako ve škole od 1 (nejvyšší hodnocení) do 5 (nejhorší hodnocení)

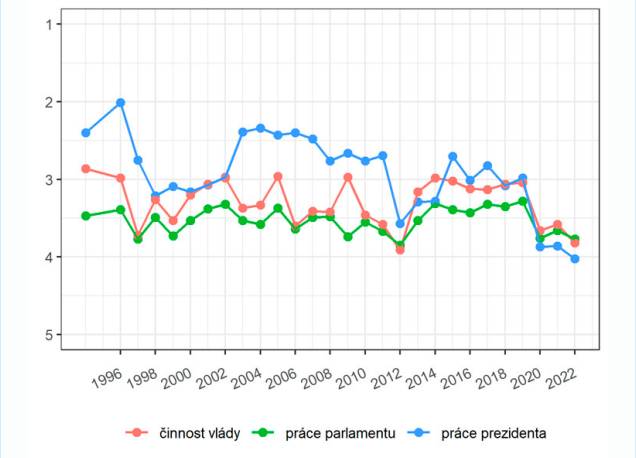

Poznámka: Dotazování probíhalo vždy v lednu a respondenti měli instrukci, aby hodnotili výkon v uplynulém roce.

Zhoršení finanční situace pociťuje více než polovina domácností, což ohrožuje nejen životní úroveň, ale i vnímání demokracie

Za horším hodnocením kvality demokracie i jednotlivých držitelů moci může být i skutečnost, že česká společnost nezažívá dobré roky. Pandemie COVID-19 narušila život většině společnosti. Hned v závěsu dopadly na životy lidí důsledky války na Ukrajině spojené s nejistotou a mírou inflace, kterou česká společnost nezažila ani v období transformačních 90. let. V roce 2022 tak domácnostem poklesly reálné mzdy poprvé od kulminace dopadů globální ekonomické krize v roce 2013, a to navíc výrazněji. Zatímco valorizace důchodů vedly k zachování životní úrovně seniorů (pravděpodobně však nikoliv k jejímu navýšení), do finančně obtížné situace se dostávají nízkopříjmové rodiny, rodiny s dětmi a také lidé žijící v rodinných domech, kterým nejvíce rostly náklady na vytápění. Výsledkem je, že mezi 50 a 60 % lidí v roce 2022 vnímalo, že se finanční situace jejich domácnosti v porovnání se situací před rokem zhoršila. To je více než kdykoliv předtím a v ostrém kontrastu s roky 2018 a 2019, kdy takových lidí bylo méně než 20 %.

Graf 3: V porovnání se situací před 12 měsíci, myslíte si, že se finanční situace Vaší domácnosti: velmi zhoršila, trochu zhoršila, zůstala stejná, trochu zlepšila, nebo velmi zlepšila?

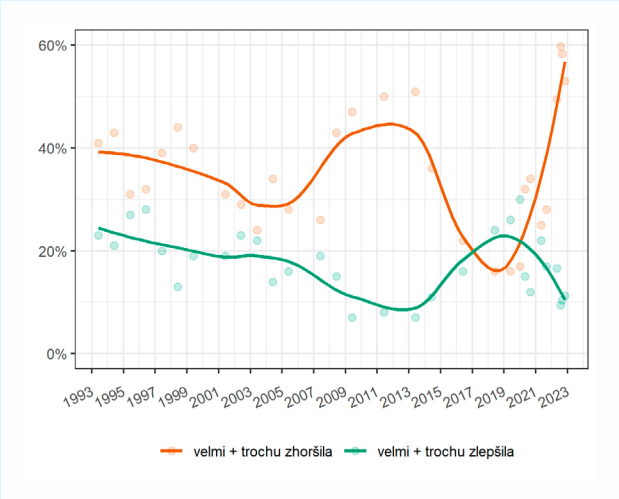

Poznámka: V grafu je vynesen podíl osob ve sloučené kategorii „velmi + trochu zlepšila“ a „velmi + trochu zhoršila“. V dopočtu do 100 % chybí odpověď „zůstala stejná“, která není pro přehlednost zobrazena.

Bezprecedentní pokles mezilidské důvěry nasvěcuje hlubší rozkol ve společnosti

Vysokou cenou za současný vývoj je pokles mezilidské důvěry. Měříme ji jako podíl respondentů, kteří uvedli, že většině lidí se dá rozhodně nebo spíše důvěřovat. Tento podíl se v posledních letech pohyboval nejčastěji mezi 35 a 45 %. Všechna tři měření v roce 2022 ale ukazují hodnoty nižší, v druhém pololetí roku 2022 dokonce jen 24 % (Graf 4). To je dramatický propad. Pozoruhodné přitom je, že v letech kulminace minulé ekonomické krize (2011–2013) a v letech pandemie COVID-19 (2020 a 2021) byly hodnoty mezilidské důvěry výrazně vyšší (kolem 40 %). Domníváme se, že současný pokles mezilidské důvěry souvisí především s tím, že rok 2022 nasvítil v důsledku války na Ukrajině téma polistopadového směřování České republiky a naší současné geopolitické situace. Naplno se ukázal rozkol ve společnosti mezi těmi, kdo podporují pro-ukrajinský, západní výklad současné situace, a těmi, kdo zásadní odpovědnost za válku na Ukrajině vidí také na straně NATO a zemí Evropské unie. Je to ale symptom hlubšího rozkolu. Zatímco ti první stále přijímají polistopadovou vizi našeho návratu mezi západní země, ti druzí jí už často přestali věřit a Českou republiku by raději viděli v roli neutrálního mostu mezi Západem a Východem bez jasného příklonu k jednomu nebo druhému.

Graf 4: Myslíte si, že většině lidí se dá důvěřovat?

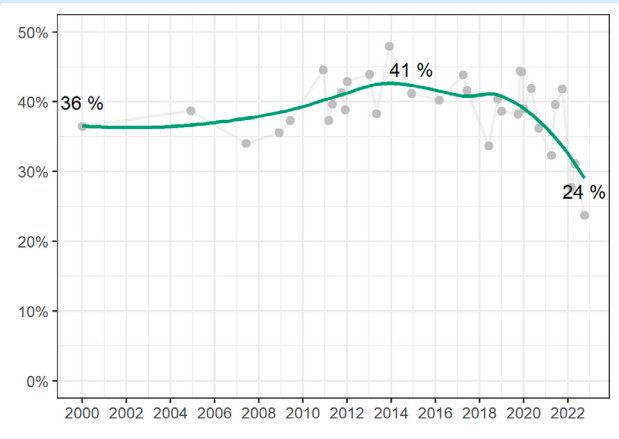

Poznámka: V grafu je vynesen podíl respondentů, kteří zvolili odpověď „určitě ano“ nebo „spíše ano“. Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „určitě ne“ a „spíše ne“.

Solidarita s ukrajinskými uprchlíky je stabilní a nadále poměrně vysoká

Pozitivní zprávou na pozadí spíše negativního celkového vývoje posledních let je skutečnost, že míra solidarity české veřejnosti s ukrajinskými uprchlíky zůstává poměrně vysoká. Na jaře minulého roku po vypuknutí ruské invaze na Ukrajinu byla podpora přijímání uprchlíků dokonce 70 %. To vzhledem k proti-uprchlickým náladám v době evropské migrační krize (2015 a 2016) překvapilo řadu pozorovatelů. Následně začal pokles podpory, ale zastavil se a podpora přijímání ukrajinských uprchlíků se stabilizovala mezi 55 a 60 % (Graf 5). Stabilizace postojů může souviset i s tím, že téma Ukrajiny se ve společenské diskusi už trochu vyčerpalo. Vzhledem k tomu, že příchod dalšího velkého množství uprchlíků je nyní vzhledem k situaci na frontě velmi nepravděpodobný, jsou nyní impulzy pro změny postojů menší, jakkoliv integrace ukrajinských uprchlíků zůstává do budoucna velkou výzvou.

Graf 5: Do ČR před válkou z Ukrajiny dosud uteklo více než 200 tisíc (březen, květen, červen 2022) / 300 tisíc (srpen, říjen 2022, leden 2023) uprchlíků. Je podle Vás správné, že Česká republika tyto uprchlíky přijímá?

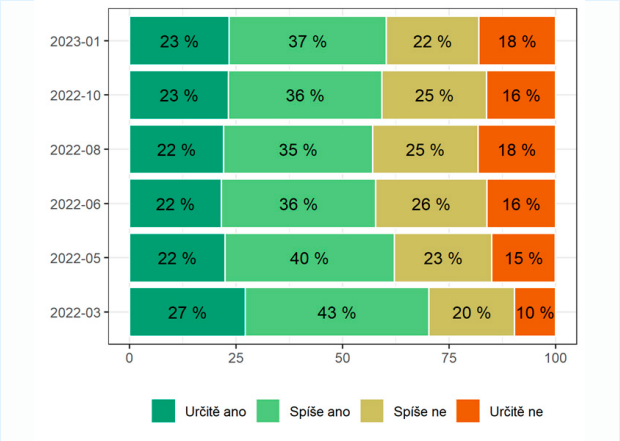

Co nás čeká dál?

1. Snižující se, avšak stále vysoká míra inflace bude posilovat tlak na napjaté rozpočty domácností.

2. Jakkoliv špatná ekonomická situace – i díky některým zmírňujícím opatřením vlády – neovlivňuje stabilitu společnosti jako celku, je pravděpodobné, že se bude opakovat situace z pandemie COVID-19 a dopady na různé sociální skupiny budou odlišné.

3. Očekáváme zhoršování sociálních problémů navázaných na špatnou ekonomickou situaci v sociálně slabších skupinách. Především půjde o radikalizaci včetně excesů radikalizovaných jedinců, prohlubování rozdílů výsledků vzdělávání v závislosti na socioekonomické situaci a další nárůst (drobné) kriminality. Už v roce 2022 došlo k 19% nárůstu kriminality oproti roku 2021, byť po dlouhodobém poklesu.

4. Propad mezilidské důvěry je závažným varovným signálem pro naši demokracii. Společnost, kde si lidé nevěří, se bude jen těžko shodovat na tom, jak reagovat na výzvy rychle se měnícího světa, ale i na výzvy obrovského deficitu státního rozpočtu. Celkovou nedůvěrou vyhrocená negativní reakce veřejnosti na každou navrhovanou změnu může vést k odkládání nebo polovičatosti reformních opatření.

5. Mezi velkou částí podporovatelů přijímání uprchlíků se objevují pocity, že to vláda s pomocí přehání, a obavy, že přítomnost ukrajinských uprchlíků bude mít negativní dopady na kvalitu sociálních služeb nebo povede ke zhoršování ekonomické situace. Vleklá krize, špatné kroky vlády, nevhodná komunikace nebo snaha opozice rozdmýchat kolem migrace politický konflikt, může vést k propadu podpory veřejnosti a ohrozí integraci ukrajinských uprchlíků do společnosti.

6. Některé ekonomické výhledy, včetně odhadů budoucích cen energií, jsou nyní relativně optimistické. Ačkoliv společenská nálada se bude zlepšovat pomaleji, nečekáme její další propad.

„Zatímco na Ukrajině pokračuje válka, česká vláda bude muset vybojovat hlavní bitvy o důvěru občanů na domácí scéně. Vývoj nálad ve společnosti se bude odvíjet od schopnosti vlády tlumit dopady inflace a přesvědčivě komunikovat vizi pro domácí agendy.“

—— Jaromír Mazák

O analytickém ústavu STEM

V analytickém ústavu STEM realizujeme sociologický výzkum o stavu české společnosti od počátku 90. let. Věnujeme se tématům důvěry ve společnost a její instituce, vztahu veřejnosti k mezinárodním uskupením (EU, NATO), tématům kvality života, vzdělávání, filantropie a občanské participace a adaptace české společnosti na klimatickou změnu. Svá zjištění publikujeme formou rozsáhlejších výzkumných zpráv, ve spolupráci s médii i formou kratších tiskových zpráv na našem webu. V druhé polovině roku 2022 STEM mimo jiné realizoval výzkum o tématech, která spojují nebo rozdělují českou společnost, publikovaný ve spolupráci s Aktuálně.cz jako projekt **Česko společně**. Věříme, že hlas občanů je třeba zprostředkovávat sociologickým výzkumem průběžně a o různých tématech, aby veřejná diskuse vycházela z dat, nikoliv jen z mýtů a momentálních rozmarů.